

ՄԱՀԱԽՕՍԱԿԱՆ

ԽՈՍՔ ՀԱՅԱԳԵՏ-ԿՈՎԿԱՍԱԳԵՏԻ ՀԻՇԱՏԱԿԻՆ

Քիտուության շարքերը նոսրացան ևս մեկ վաղաժամ կորստով: Մայիսի 19-ին կյանքից հեռացավ պատմական գիտությունների դոկտոր, ՀՀ ԳԱԱ Արևելագիտության ինստիտուտի բաժնի վարիչ, Երևանի պետական, Դավիթ Անհաղթ և Խ. Աբովյանի անվան մանկավարժական համալսարանների, ինչպես նաև Մխիթարյան միաբանության Երևանի վարժարանի դասախոս, «Բանբեր Հայագիտության» միջազգային հանգեսի գլխավոր խմբագիր Պավել Աշոտի Չոբանյանը:

Պավել Չոբանյանը ծնվել է 1948 թ. Խորհրդային Ադրբեջանի Խանլար (նախկին՝ Ելենդորֆ) քաղաքում: Պատանեկան հասակում, հորը կորցնելուց հետո, կրթությունը շարունակել է նախ՝ Երևանի շինարարական ուսումնարաններից մեկում, ապա՝ ընդունվել Երևանի պետական համալսարանի պատմության ֆակուլտետի հնագիտության, ազգագրության և աղբյուրագիտության ամբիոն, 1973 թ. գերազանցությամբ ավարտում է այն: Նրա ուսման տարիներին ամբիոնը նոր փուլ էր ապրում, քանի որ այստեղ դասախոսելու էին հրավիրվում ԽՍՀՄ-ի՝ հիշյալ ոլորտների լավագույն մասնագետները: Համալսարանն ավարտելուց հետո ընդունվում է ՀԽՍՀ ԳԱ Արևելագիտության ինստիտուտի ասպիրանտուրա. ուսումնառությունն իրականացնում է Թբիլիսիում՝ ՎԽՍՀ ԳԱ Կորնելի Կեկելիձեի անվան ձեռագրերի հետազոտության ինստիտուտում՝ այդ հիմնարկի տնօրեն, ճանաչված վրացագետ, ակադեմիկոս Ելենա Պ. Մետրեկելու ղեկավարությամբ: Շնորհալի ասպիրանտն իրեն տրված սեղմ ժամկետում յուրացնում է վրացերենը՝ մեծ թվով նյութեր հավաքելով Թբիլիսիի և Մոսկվայի արխիվներից ու գրադարաններից, ապա՝ ավարտում «Վրաց ուղեգիրները Հայաստանի և հայերի մասին» աշխատությունը, որի հիմնական դրույթները 1982 թ. պաշտպանում է իբրև «Հայերը Մերձավոր Արևելքում՝ ըստ վրաց ուղեգրությունների» թեկնածուական ատենախոսություն, իսկ մենագրությունը էական լրացումներով հրապարակում Հայաստանի ԳԱԱ հրատարակչությունում: Ուսանողական տարիների խանդավառությունն ու եռանդը նրան ուղեկցեցին ողջ կյանքում. բնակություն է հաստատում Հայաստանի Կոտայքի մարզի Բալասոլիտ գյուղում՝ ծննդավայրից բերելով մորը, շինարարական գիտելիքները կիրառում է սեփական տունը բարե-

նորոգելու համար, բարձրագույն կրթության է տալիս երեք զավակներին, վայելում թոռների և մեծ ընտանիքի սերն ու հարգանքը:

1977 թ. տաղանդավոր երիտասարդը աշխատանքի է ընդունվում ՀԽՍՀ ԳԱ Արևելագիտության ինստիտուտի՝ այն ժամանակվա «Կովկաս և Բյուզանդիա» բաժնում, որի հիմնադիրը ճանաչված վրացագետ Պարույր Մուրադյանն էր, և իր ճակատագիրը կապում այս հաստատության գիտական ծրագրերի հետ: 1995 թ. աշխատում է ՀՀ ԳԱԱ Պատմության ինստիտուտում՝ իբրև ավագ գիտաշխատող: 1996 թ. վերադառնալով ՀՀ ԳԱԱ Արևելագիտության ինստիտուտի «Քրիստոնյա Արևելք» վերանվանված բաժին՝ ղեկավարում է այն: Նպատակասլաց և աշխատասեր գիտնականի ունակություններն այդ տարիներին, ի նպաստ հայագիտության, կարևորագույն «Պատմա-բանասիրական հանդեսի» բարգավաճման և հայ-ռուսական փոխհարաբերությունների վավերագրերի հայտնաբերման ու հրատարակման գործում լավագույնս ի սպաս դրվեցին խոսապահահանջ ակադեմիկոս Մկրտիչ Ներսիսյանի հետևողական վերահսկողությամբ: Ավելի ուշ՝ 2002 թ., Պավել Չոբանյանը նշանակվում է ՀՀ ԳԱԱ Արևելագիտության ինստիտուտի՝ գիտության գծով փոխտնօրեն: Երկարատև պրպտումներից հետո՝ 2006 թ., գիտության սպասավորը պաշտպանում է «Հայ-ռուս-վրացական հարաբերությունները ԺԸ. դարի երկրորդ կեսին» դոկտորական ատենախոսությունը, որի ընդարձակված տարբերակը՝ մենագրության տեսքով, հրապարակում է Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածնի հրատարակչությունը: Արդարացիորեն, վերջին տարիներին Պավել Չոբանյանին վերապահվեց ՀՀ ԳԱԱ «Բանբեր հայագիտության» նորաստեղծ հանդեսի խմբագրումը և Արևելագիտության ինստիտուտի Արևելյան աղբյուրագիտության ու պատմագրության բաժնի կազմակերպումը:

Հայաստանի նորաստեղծ Հանրապետության առջև կանգնած ներքին և արտաքին մի շարք խնդիրների ի հայտ գալով՝ ավելի ու ավելի կարիք զգացվեց Պավել Չոբանյանի նման՝ իրենց գիտական գաղափարներին նվիրված հետազոտողների անաչառ գործունեության: 1991 թ. հետո նա մասնակցում է ետխորհրդային ժամանակաշրջանում պետական և հասարակական կարևորագույն տարբեր գործընթացների. ընդգրկվում է ՀՀ նախագահին առընթեր ներման հանձնաժողովի կազմում, իսկ 2007 թ., իբրև ավագ գիտնական-վերլուծաբան, նրա գիտելիքները լայնորեն օգտագործվում են ՀՀ պաշտպանության նախարարության Ազգային ռազմավարական հետազոտությունների ինստիտուտում (ՀՀ ՊՆ պաշտպանական ազգային համալսարան): Պավել Չոբանյանը հեղինակել է փորձաքննական բազմաթիվ հետազոտություններ, կատարել այսօրվա քաղաքական կյանքից և պատմական անհրաժեշտությունից բխող մի շարք կարևոր առաջարկություններ ու վերլուծություններ:

Հիմնավոր էր Պավել Չոբանյանի մոտաքր հայագիտություն. վրաց ու ղեզրություններին նվիրված նրա մենագրությունն ըստ արժանվույն է գնահատվում գիտական մամուլում («Պատմա-բանասիրական հանդես»),

1982, թ. 2, էջ 218-220), արժանանում բարձր գնահատականի, իսկ 1983 թ. վրացագետ Հայրապետ Մարգարյանի հետ թարգմանած՝ Ակակի Շանի-ձեի «Հին վրացերենի քերականություն» աշխատությունը կարևոր քայլ դարձավ Հայաստանում վրացագիտության համար ամուր հող ստեղծելու գործում: Այնուհետև Պավել Չոբանյանն իր բազմաթիվ հոդվածներով անդրադարձավ Հնդկաստանի, Իտալիայի, Երուսաղեմի և հայկական այլ գաղթավայրերի պատմությանը, համառ պրպտումներով հայտնաբերեց և գիտական վերլուծությանը հրատարակեց նոր վավերագրեր՝ ԺԷ.-ԺԸ. դարի Հայաստանի, մեր եկեղեցու և Արցախ աշխարհի պատմության կնճռոտ խնդիրների վերաբերյալ: Ծանաչված պատմաբան-գիտնականի հետազոտությունների պսակը դարձավ «Հայ-ուղև-վրացական փոխհարաբերությունները ԺԸ. դարի երկրորդ կեսին» մենագրությունը:

Գիտական գործունեության ընթացքում Պավել Չոբանյանի ծանրակշիռ խոսքը լավել է միջազգային և տեղական բազմաթիվ գիտաժողովներում, ուր հանդես էր գալիս Այսրկովկասի պատմության և աղբյուրագիտության կարևորագույն խնդիրների լուսաբանմամբ: Մոսկվայում մասնակցել է Բարսուղյան ընթերցումներին, ինչպես նաև Լիվոռնոյում, Սանկտ Պետերբուրգում, Փարիզում, Բոլոնիայում, Աշխաբադում, Թբիլիսիում, Մոսկվայում, Ստեփանակերտում, Մոնպելիեում տեղի ունեցած հայագիտական և արևելագիտական մի շարք գիտաժողովներին:

Պավել Չոբանյանն աշխատում էր հասարակագիտության տարբեր բնագավառներում: Նրան հավասարապես հետաքրքրում էին Հայաստանի քաղաքական փոխհարաբերությունները Մեծավոր Արևելքի հարևան երկրների և Ռուսաստանի հետ, հայկական գաղթավայրերն ու հոգևոր-մշակութային կյանքը հայկական էկումենեյում, Վրաստանի պատմությունն ու մատենագրական ժառանգությունը, հայոց հասարակական կյանքի զարգացման օրինաչափությունները, համաշխարհային պատմության մեջ Այսրկովկասի ժողովուրդների ներդրումը և բազմաթիվ այլ խնդիրներ, որոնք արտացոլված են ներքոբերյալ մատենագիտության մեջ:

Ծանաչված պատմաբան-արևելագետը Հայաստանում պատրաստել է բազմաթիվ մասնագետներ միջնադարագիտության, հայագիտության, վրացագիտության և կովկասագիտության բնագավառներում, որոնց մի մասը, նրա ղեկավարությամբ պաշտպանելով գիտական ատենախոսություններ, շարունակում են նրա գործը համալսարանական և ակադեմիական գիտական հաստատություններում:

Գիտության սպասավորի իր ծառայությունների համար 2010 թ. Պավել Չոբանյանը պարգևատրվել է Ռուսաստանի դաշնության «Կ. Միչլինի 150 ամյակի» (2010 թ.), Հայաստանի Հանրապետության ՊՆ «Գարեգին Նժդեհ» (2010 թ.), Արցախի «Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետության 20 տարին» (2011 թ.), Ռուսաստանի Դաշնության «366-րդ գվարդիական մոտոհրաձիգային Մոզիրյան Կարմրագրոշ Սուվորովի չքանաչափի գնդի» և Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետության 25-ամյա «Ղարաբաղյան շար-

ժուռ» (2013 թ.) հուշամեդալներով, Հայաստանի Հանրապետության ՊՆ «ՀՀ զինված ուժերի 20 տարի» հոբելյանական մեդալով:

Պավել Չոբանյանն իր գործունեությունում, մարդկային էությունում և գիտական բարեխղճությամբ օրինակ էր սերնդակիցների համար: Նրա հիշատակը դեռ երկար կպահպանվի հարազատների, ընկերների, ուսանողների և նրան ճանաչողների սրտերում:

ԱԶԱՏ ԲՈԶՈՅԱՆ

պատմական գիտ. դոկտոր

Պ. Ա. Չոբանյանի գիտական աշխատությունների մատենագիտություն¹

Գրքեր

1. «Վրացական ուղեգրությունները և նրանց տեղեկությունները հայերի մասին», Երևան, ՀՍՍՀ ԳԱ հրատարակչություն, 1981, [12 մամուլ]: Գրախոսություն՝ Հ. Գ. Մարգարյանի, «Պատմա-բանասիրական հանդես», 1982, թիվ 2 (97), էջ 218-220:
2. **Ակակի Շանիձե**, Հին վրացերենի քերականություն, Երևան, ՀՍՍՀ ԳԱ հրատարակչություն, 1983 [14 մամուլ, թարգմ. վրացերենից՝ Հ. Գ. Մարգարյանի աշխատակցությամբ]:
3. «Армяно-русские отношения в XVIII веке (1760-1800 гг.)», Сборник документов, т. IV, под редакцией М. Г. Нерсисяна, Ереван, 1990 [37 մամուլ, կազմ.՝ Ա. Ալեքսանյան, Վ. Մարտիրոսյան, Մ. Ներսիսյան, Պ. Չոբանյան]:
4. **Մակար Խաչ. Բարխուդարեանց**, Աղուանից երկիր և դրացիք. Արցախ, Երևան, «Գանձատար», 1999, 412 էջ [ընագիրը կազմեց Պ. Չոբանյանը՝ առաջարկելով և անվանացանկերով]:
5. «Հայ-ռուս-վրացական փոխհարաբերությունները ԺԸ. դարի երկրորդ կեսին», Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածին, 2006, 560 էջ:
6. «Կյանքի, գիտական, գիտակազմակերպչական գործունեության համառոտ ակնարկ». տե՛ս «Վաղդիմիր Բախշիի Բարխուդարյան» (Նյութեր Հայաստանի գիտականների կենսամատենագիտության, թ. 62), Երևան, 2008, էջ 9-25 [համահեղինակ՝ Ա. Մելքոնյան]:
7. «Հայոց պատմություն», հտ. III, Նոր ժամանակաշրջան (XVII դարի երկրորդ կես - 1978 թ.), գիրք առաջին (XVII դարի երկրորդ կես - XIX դարի վերջ), գլխ. խմբ. Ա. Մելքոնյան, Երևան, «Զանգակ-97», 2010, էջ 52-59, 64-69, 86-104 [համահեղինակ ՀՀ ԳԱԱ Պատմության ինստիտուտի բազմահատորյակի]:
8. «Օտար աղբյուրները Անիի մասին (X-XIX դդ.)», Երևան, «Գիտություն», 2011, 166 էջ [կազմող խմբի անդամ և պատասխանատու խմբագիր]:
9. «Հայաստանի հարակից երկրների պատմություն», չորս հատորով, հտ. II, Միջին դարեր, քառահատորյակի գլխ. խմբ. Ռ. Սաֆրաստյան, Երևան, «Զանգակ», 2016, էջ 153-166, 343-381, 489-526 [համահեղինակ և սույն հատորի խմբագիր]:

Գիտական մամուլում հրապարակված աշխատանքներ

10. «Նոր նյութեր Ավետիք Տիգրանյանի մասին», ՀՍՍՀ ԳԱ «Լրաբեր հասարարական գիտությունների», 1973, թիվ 7, էջ 96-104:
11. Յենոթենցո Տոլոն-Նաճա Օրեղյանի մոգեբանության մեջ «Նկատառումներ Սուլիան-Սարա Օրեղյանիի Ուղեգրության վերաբերյալ», - «Մեզնե» (յենոս և Լուդեղրաթուրոս Ներոս) [«Լրաբեր» (լեզվի և գրականության շարք)], 1976, 2, թ. 35-43:

¹ Մատենագիտության մեջ մեր միջամտությունները տրվում են ուղղանկյուն փակագծերում (Ա. Բ.):

12. «Տիմոթեոս Գարաշվիլու «Ճանապարհորդության» նորահայտ տարբերակը», «Պատմա-բանասիրական հանդես», 1977, թիվ 4 (79), էջ 232-236:
13. «Նոր նյութեր Հարություն Արարատյանի կյանքի ու գործունեության մասին», «Պատմա-բանասիրական հանդես», 1978, թիվ 1 (80), էջ 81-94:
14. «Армяне в "Путешествии" Георгия Авалишвили», «Кавказ и Византия», вып. 1, Ереван, 1979, с. 98-119.
15. «Дневник» Тер-Иоанна Ходжи - Оганяна, «Кавказ и Византия», вып. 2, Ереван, 1980, с. 87-90.
16. «Документы по истории армяно-грузинских взаимоотношений и общественной жизни Грузии (II пол. XVIII в.)», «Кавказ и Византия», вып. 3, Ереван, 1982, էջ 232-269 [համահեղինակ՝ Վ. Մ. Սարգիրոսյան]:
17. «Роль Закавказских купцов в русско-индийской торговле (XVIII - нач. XIX в.)», «Кавказ и Византия», вып. 3, Ереван, 1982, с. 73-88.
18. Գրախոս. «Հայկական աղբյուրները Աղա Մուհամմադ խանի անդրկովկասյան արշավանքների մասին (1795-1797 թթ.)», աշխատ.՝ Ռ. Կ. Տիտանյանի, Երևան, 1981, ՀՍՍՀ ԳԱ «Լրաբեր հասարակական գիտությունների», 1982, թիվ 6, էջ 99-102:
19. Գրախոս. «Նյութերի արժեքավոր ժողովածու հայ-ռուսական հարաբերությունների մասին», «Պատմա-բանասիրական հանդես», 1984, թիվ 3 (106), էջ 235-236 [հեղինակակից՝ Վ. Լ. Հայրապետյան]:
20. Գրախոս. **Ս. Մ. Мурадян**, Армянская эпиграфика Грузии (Картли и Кахети), Ереван, 1984, 227 էջ, «Պատմա-բանասիրական հանդես», 1985, թիվ 2 (109), էջ 243-245 [հեղինակակից՝ Հ. Գ. Սարգսյան]:
21. «Հնդկահայ գաղթօջախի պատմությունից» (նորահայտ վավերագրեր), «Պատմա-բանասիրական հանդես», 1988, թիվ 1 (120), էջ 183-191:
22. «Հայ-ռուս-պարսկական կապերի պատմությունից (XVIII դարի վերջ)», «Պատմա-բանասիրական հանդես», 1991, թիվ 2 (133), էջ 55-65:
23. «Из истории армяно-русских отношений (Об исторических связях Карабаха с Россией)», «К освещению проблем истории и культуры Кавказской Албании и Восточных провинции Армении», том I, Ереван, издательство ереванского гос. Университета, 1991, էջ 94-106 [համահեղինակ՝ Մ. Մ. Կարապետյան]:
24. «Շոշ և Քարազլուխ տիպիսների նույնացման հարցի շուրջ», «Պատմա-բանասիրական հանդես», 1994, թիվ 1-2 (139-140), էջ 183-187:
25. «Հայ քաղաքական կողմնորոշման պատմությունից (XVIII դարի 90-ական թթ.)», «Պատմա-բանասիրական հանդես», 1995, թիվ 2 (142), էջ 149-164:
26. «Հայ-վրաց-ռուսական յարաբերությունների պատմությունից», «Էջեր հայ գաղթավայրերի պատմության», խմբ.՝ Վ. Բ. Բարխուդարեանի և Զ. Եկտեանի, Երևան, 1996, էջ 161-180:
27. Գրախոս. **Մանվել Զուլպյան**, Հայոց պատմության խեղաթյուրումը արդի թուրք պատմագրության մեջ (հին և միջին դարեր), Երևան, «Հայաստան», 1995, 192 էջ, «Պատմա-բանասիրական հանդես», 1996, թիվ 1-2 (143-144), էջ 345-348 [հեղինակակից՝ Ա. Վ. Քոսյան]:
28. «Ուշագրավ փաստաթուղթ», «Իրան նամե արևելագիտական հանդես», 1995, թիվ 3 (13), էջ 29:
29. «Հայ դիվանագիտության պատմությունից (18-րդ դարի 90-ական թթ.)», «Իրան նամե արևելագիտական հանդես», 1996, թիվ 2-3 (18-19), էջ 20-21:
30. «Հայաստանի պատմության նորահայտ «Ժամանակագրություն», «Պատմա-բանասիրական հանդես», 1997, թիվ 1 (145), էջ 241-248, թիվ 2 (146), էջ 269-284:
31. «Հայերի իրավական ու տնտեսական կարգավիճակը Ռուսաստանում XVIII դարի 80 - 90-ական թթ.», «Պատմա-բանասիրական հանդես», 1998, թիվ 1-2 (147-148), էջ 75-94:
32. «Ռուսահայ գաղթօջախի բնակչության քանակական կազմը (XVIII դարի վերջին քառորդ)», «Պատմա-բանասիրական հանդես», 1998, թիվ 3 (149), էջ 61-74:
33. «Հայ-ջնոկական հարաբերությունների պատմությունից» (նոր վավերագրեր), «Մերձավոր և Միջին Արևելքի երկրներ և ժողովուրդներ», XVII, Երևան, ՀՀ ԳԱԱ Արևելագիտության ինստիտուտ, 1998, էջ 194-200:
34. «Հայ-Ռուսական հարաբերությունների պատմությունից (18-րդ դարի վերջ)», «Հայ-ռուսական հարաբերությունների պատմության հարցեր» (Նյութերի ժողովածու), Երևան, 1998, էջ 33-44:
35. «Հայ ժողովրդի արտաքին կողմնորոշումների գնահատության հարցը Մ. Ներսիսյանի աշխատություններում», «Պատմա-բանասիրական հանդես», 1999, թիվ 1 (150), էջ 73-80:

36. "I manoscritti armeni di Roma ed I loro colofoni (XIII secolo)", "Roma-Armenia", a cura di Claude Mutafian. Edizioni de Luca, Roma, 1999, p. 213-215.
37. "Roma e l'Italia nei racconti dei viaggiatori armeni", "Roma - Armenia", a cura di Claude Mutafian. Roma, Edizioni de Luca, 1999, p. 252-254.
38. "Il pellegrinaggio nella tradizione armena", Gabriella Uluhogian, Un'antica mappa dell'Armenia. Monasteri e santuari dal I al XVII secolo, Bologna, Longo Editore Ravenna, 2000, p. 31-36.
39. "Ani et son myth (XIIIe – XIXe siècles)", ANI, capitale de l'Arménie en l'an mil / par, Raymond Kévorkian (direction de l'ouvrage), Paris, 2001, p. 277-281.
40. "Этноконфессиональные процессы в Закавказье XVII - XVIII вв.", «Մերձավոր և Միջին Արևելքի երկրներ և ժողովուրդներ», XVIII, Երևան, ՀՀ ԳԱԱ Արևելագիտության ինստիտուտ, 1999, էջ 151-161:
41. «Եկեղեցին և պետությունը ազգային ճակատագրում (Ուշ միջնադարյան պատմության և քաղաքական հետաքննարկի խնդիրներ)», «Հայոց եկեղեցի և պետություն», Միջազգային գիտաժողովի նյութեր, 2-5 մարտի, Էջմիածին-Օշական-Ծաղկաձոր, Երևան, 2000, էջ 137-145:
42. «Հոռմում գրված հայերեն ձեռագրերի հիշատակարանները (XIII դար)», «Հայաստանը և Բրիտանիայ Արևելքը», պատ. խմբ.՝ Պ. Մուրադյան, Երևան, «Գիտություն», 2000, էջ 127-132:
43. «Անաստաս վարդապետ Հերապոլսեցու «Վասն վանորեից, որ ի սուրբ քաղաքն յերուսաղեմ» երկը և նրա պատմական նշանակությունը», «Հայաստանը և Բրիտանիայ Արևելքը», պատ. խմբ.՝ Պ. Մուրադյան, Երևան, «Գիտություն», 2000, էջ 347-355:
44. «Ակադեմիկոս Մանվել Զուլպյան (Ծննդյան 70-ամյակի առթիվ)», «Պատմա-բանասիրական հանդես», 2000, թիվ 1 (153), էջ 256-258 [հեղինակակից՝ Վ. Բ. Բարխուդարյան]:
45. «Դաղիվանք» (պատմական ակնարկ), «Հանդէս ամսօրեայ», 2000 (ՃԺԴ. տարի), թիվ 1-12, էջ 197-214:
46. «Անաստաս վարդապետի կազմած Երուսաղեմի հայկական վանքերի Ցուցակի ժամանակի հարցի շուրջ», «Պատմա-բանասիրական հանդես», 2001, թիվ 1 (156), էջ 27-46:
47. «Հայ ուղեգիրները Հռոմի և Իտալիայի մասին», «Հայաստանի պատմության նյութերը Կենտրոնական Եվրոպայի դիւաններում», կազմ.՝ Գ. Ուրուիջեան, Երևան, 2001, էջ 21-41:
48. «Քարվաճառի էթնիկ դիմագծի հարցի շուրջ», «Մերձավոր և Միջին Արևելքի երկրներ և ժողովուրդներ», XX, Երևան, ՀՀ ԳԱԱ Արևելագիտության ինստիտուտ, 2001, էջ 204-232:
49. Գրախոս. «Նախիջևանի հիմնահարցը Մոսկվայի 1921 թ. մարտի 16-ի ռուս-թուրքական պայմանագրում» (գիտաժողովի նյութեր), Երևան, «Նախիջևան», 2001, 202 էջ, «Պատմա-բանասիրական հանդես», 2001, թիվ 3 (158), էջ 292-296:
50. «Ուշագրավ վկայություն և մեկ ճշգրտում», «Պատմա-բանասիրական հանդես», 2002, թիվ 1 (159), էջ 205-209:
51. «Մի դրվագ Արևմտյան Վրաստանի հայոց պատմությունից», «Էջմիածին», 2002 (ԾԸ. տարի), թիվ Զ.-Է., էջ 77 - 84:
52. «Հայ-վրացական հարաբերությունները XVIII դարի II կեսին և հայ քաղաքական միտքը», «Մերձավոր և Միջին Արևելքի երկրներ և ժողովուրդներ», հտ. XXI, Երևան, ՀՀ ԳԱԱ Արևելագիտության ինստիտուտ, 2002, էջ 277-314:
53. "О некоторых вопросах истории Арцаха (XIII –XIX вв.)", «Պատմա-բանասիրական հանդես», 2002, թիվ 3 (161), էջ 145-160:
54. «Տէր Եղիշէ Սարգսնկացու Հրոյ երկիր «Ճանապարհորդութեան» հայերէն նորայայտ թարգմանութիւնը», «Հանդէս ամսօրեայ», 2002 (ՃԺԶ. տարի), թիվ 1-12, էջ 105-155:
55. «Նամակներ Մ. Գ. Ներսիսյանի անձնական արխիվից», «Պատմա-բանասիրական հանդես», 2003, թիվ 1 (162), էջ 274-286:
56. «Հայ-վրացական թագավորութեան զաղափարը՝ ԺԸ. դարի երկրորդ կէսի հայ եւ վրաց ընկալումներում», «Հանդէս ամսօրեայ», 2003 (ՃԺԷ. տարի), թիվ 1-12, էջ 301-339:
57. «Հայ-ռուսական եկեղեցական հարաբերությունները XVIII դարի երկրորդ կեսին», «Մերձավոր և Միջին Արևելքի երկրներ և ժողովուրդներ», հտ. XXIII, Երևան, ՀՀ ԳԱԱ Արևելագիտության ինստիտուտ, 2004, էջ 450-461:
58. «Հայ բնակչության իրավական կարգավիճակը Վրաստանում XVIII դարի երկրորդ կեսին», «Հայագիտության արդի վիճակը և զարգացման հետաքննարկներ», Միջազգային համաժողով, Երևան, 15-20 սեպտեմբերի, 2003, Զեկուցումների ժողովածու, Երևան, ՀՀ ԳԱԱ հրատարակչություն, 2004, էջ 262-268:

59. «Ազգային առաջընթացի ուղիների որոնումները հայ գործիչների կողմից 18-րդ դարի երկրորդ կեսին», «BNAGIRK' YISATAKAC' - DOCUMENTA MEMORIAE»: Dall'Italia e dall'Armenia. Studi in onore di Gabriella Uluhogian. A cura di Valentina Calcolari, Anna Sirinian, Bogos Levon Zekian, Bologna, Dipartimento di Paleografia e Medievistica Alma Mater Studiorum - Università di Bologna, 2004, էջ 165-179:
60. **Անաստաս վարդապետ Հերապոլսեցի**, Վասն վանորէից, որ ի սուրբ քաղաքն Երուսաղէմ, տնն «Մատենագիրք Հայոց», հտ. Ե., Է. դար, Անթիլիաս-Լիբանան, 2005, էջ 1271-1279:
61. «Հովսեփ Էմինի քաղաքական դիմանկարը», «Պատմություն և կրթություն» գիտատեսական և մեթոդական հանդես, 2005, թիվ 1-2, էջ 138-150 [հեղինակակից՝ Վ. Դեյսյան]:
62. «Ակադեմիկոս Վլադիմիր Բարխուդարյան (ծննդյան 80-ամյակի տոթիվ)», «Պատմա-բանասիրական հանդես», 2007, թիվ 3 /176/, էջ 260-268 [հեղինակակից՝ Ա. Մելքոնյան]:
63. «Արցախի ազատագրության խնդիրը և վրաց դիրքորոշումը XVIII դարի երկրորդ կեսին», «Լեռնային Դարաբաղի Հանրապետություն. անցյալը, ներկան, ապագան», Միջազգային գիտաժողով: Զեկուցումների հիմնադրույթներ, հունիսի 21-24, 2006 թ., Երևան, ԵՊՀ հրատ., 2007, էջ 174-185:
64. "Les lettres arméniennes et la découverte du monde (VIIe-XVIIIe siècle)", "Arménie. La magie de l'écrit" / sous la direction de Claude Mutafian, "Musées de Marseille", Paris, Somogy éditions d'ART, 2007, p. 318- 326.
65. «Աղբյուրահարստան հարաբերությունները արդի փուլում», «Հայկական բանակ» ռազմագիտական հանդեսի հավելված՝ «Աշխատանքային տետրեր», Երևան, 2007, թիվ 3 (3), էջ 82-92 [վերահրատ. տնն «Ռազմավարական անվտանգության հետազոտություններ» գիտափորձնական մատենաշար, ՀՀ ՊՆ Դ. Կանայանի անվան Ազգային ռազմավարական հետազոտությունների ինստիտուտ, Երևան, 2014, հտ. 1, էջ 345-353]:
66. «Վրաստանի նկատմամբ ՀՀ անվտանգային քաղաքականության մշակման ռազմավարական կողմնորոշիչների շուրջ», «Հայկական բանակ» ռազմագիտական հանդեսի հավելված՝ «Աշխատանքային տետրեր», Երևան, 2008, թիվ 1-2 (5-6), էջ 64-106 [վերահրատ. տնն «Ռազմավարական անվտանգության հետազոտություններ» գիտափորձնական մատենաշար, ՀՀ ՊՆ Դ. Կանայանի անվան Ազգային ռազմավարական հետազոտությունների ինստիտուտ, Երևան 2014, հտ. 1, էջ 481-514]:
67. «Թուրքիա-Վրաստան հարաբերությունների զարգացումները ՀՀ ազգային անվտանգության ռազմավարության համատեքստում», «Հայկական բանակ» ռազմագիտական հանդեսի հավելված՝ «Աշխատանքային տետրեր», Երևան, 2008, թիվ 3-4 (7-8), էջ 130-144 [վերահրատ. տնն «Ռազմավարական անվտանգության հետազոտություններ» գիտափորձնական մատենաշար, ՀՀ ՊՆ Դ. Կանայանի անվան Ազգային ռազմավարական հետազոտությունների ինստիտուտ, Երևան, 2014, հտ. 1, էջ 655-663]:
68. «ԻԻՀ-Վրաստան հարաբերությունները ՀՀ ազգային անվտանգության տեսանկյունից», «Հայկական բանակ» ռազմագիտական հանդեսի հավելված՝ «Աշխատանքային տետրեր», Երևան, 2009, թիվ 3-4 (11-12), էջ 190-198 [վերահրատ. տնն «Ռազմավարական անվտանգության հետազոտություններ» գիտափորձնական մատենաշար, ՀՀ ՊՆ Դ. Կանայանի անվան Ազգային ռազմավարական հետազոտությունների ինստիտուտ, Երևան 2014, հտ. 2, էջ 153-158]:
69. «Երուսաղեմի հայ բնակչությունը», «Հրեաները Հայաստանում. միջնադար, Jews in Armenia: the Middle Ages, Евреи в Армении: Средневековье», Երևան, «Լուսարաց» հրատարակչատուն, 2009, էջ 63-70, անգլ.՝ էջ 151-157, ռուս.՝ էջ 235-241:
70. «Դրվագ հայ-վրաց առնչությունների պատմությունից», «Մերձավոր և Միջին Արևելքի երկրներ և ժողովուրդներ», հտ. XXVII, Երևան, ՀՀ ԳԱԱ Արևելագիտության ինստիտուտ, 2009, էջ 260-267:
71. "Епископ Мака́р Бархуда́рянц (Жизнь и деятельность)", в кн.: Епископ Мака́р Бархуда́рянц, Арцах, перевод с армянского Нельсона Алексаняна, издание подготовили Белла Григорян и Ваге Григорян, Санкт-Петербург, "Наука", 2009, с. 7-11.
72. «Հայոց լեզվի ուղղագրության համակարգերի համադրման խնդիրը ՀՀ ազգային անվտանգության շահերի ապահովման տեսանկյունից», «Հայկական բանակ» ռազմագիտական հանդեսի հավելված՝ «Աշխատանքային տետրեր», Երևան, 2010, թիվ 1-2 (13-14), էջ 85-90 [վերահրատ. տնն «Ռազմավարական անվտանգության հետազոտություններ» գիտափորձնական

- մատենաշար, ՀՀ ՊՆ Դ. Կանայանի անվան Ազգային ռազմավարական հետազոտությունների ինստիտուտ, Երևան 2014, հտ. 2, էջ 291-295]:
73. «Հեթում Ա. թագաւորի ուղեւորութիւնը Կարակորում», «Բազմավէպ», 2010 (ՃԿԸ. տարի), թիւ 3-4, էջ 447-456:
  74. «Քրդական համայնքը Վրաստանում», «Հայկական բանակ» ռազմագիտական հանդեսի հավելված՝ «Աշխատանքային տետրեր», Երևան, 2010, էջ 30-34 [վերահրատ. տե՛ս «Ռազմավարական անվտանգության հետազոտություններ» գիտափորձական մատենաշար, ՀՀ ՊՆ Դ. Կանայանի անվան Ազգային ռազմավարական հետազոտությունների ինստիտուտ, Երևան, 2014, հտ. 3, էջ 26-29]:
  75. «Հայաստանի պատմության նենգափոխման՝ աղբրեջանական ռազմավարությունը և դրան հակադեցության ուղենիշները», «Հայկական բանակ» ռազմագիտական հանդեսի հավելված՝ «Աշխատանքային տետրեր», Երևան, 2010, 4 (16), էջ 33-45 (համահեղինակ):
  76. Գրախոս. Վ. Բ. Բարխուդարյան, Մոսկվայի և Պետերբուրգի հայկական գաղութների պատմություն (XVIII դարի կես - XX դարի սկիզբ), Երևան, ՀՀ ԳԱԱ «Գիտություն» հրատարակչություն, 2010, 420 էջ, «Պատմա-բանասիրական հանդես», 2010, թիվ 3 (185), էջ 260-262:
  77. "The Struggle of Armenians for the Preservation of the Monasteries in Jerusalem between XII and XV Centuries", *Aramazd. Armenian Journal of Near Eastern Studies*, Yerevan, 2011, vol. VI, Issue 2, էջ 203-215.
  78. «Հայաստանի պատմության նենգափոխման՝ աղբրեջանական ռազմավարությունը և դրան հակադեցության ուղենիշները», «Հայկական բանակ», 2012, թ. 1-2 (71-72), էջ 240-248 [վերահրատ. տե՛ս «Ռազմավարական անվտանգության հետազոտություններ» գիտափորձական մատենաշար, ՀՀ ՊՆ Դ. Կանայանի անվան Ազգային ռազմավարական հետազոտությունների ինստիտուտ, Երևան, 2014, հտ. 2, էջ 460-468, համահեղինակ]:
  79. "Le projet de la monarchie constitutionnelle géorgienne-arménienne au XVIIIème siècle", *L'Europe et le Caucase. Les relations interrégionales et la question de l'identité (Actes du colloque)*. Sous la direction de Mzaro/Mzagve Dokhtourichvili, Gérard Dedeyan, Isabelle Auge, Tbilisi, Université d'Etat Ilia, 2012, p. 270-274.
  80. «Անին ուղեգրություններում», «Միջազգային գիտաժողով՝ Անին միջնադարյան Հայաստանի քաղաքական և քաղաքակրթական կենտրոն», 15-17 նոյեմբերի, 2011 թ. (գեկուցումների ժողովածու), Երևան, ՀՀ ԳԱԱ «Գիտություն» հրատ., 2012, էջ 58-65:
  81. «Ակադեմիկոս Վլադիմիր Բախշիի Բարխուդարյան (ծննդյան 85 և գիտամանկավարժական գործունեության 65-ամյակի առթիվ)», «Պատմա-բանասիրական հանդես», 2012, թիվ 3 (194), էջ 231-239 [համահեղինակ՝ Ա. Մելքոնյան]:
  82. "Путешествие царя Хетума I в Каракорум", *TRANSCAUCASICA, Южный Кавказ и сопредельные регионы в эпоху монгольского владычества XIII-XIV вв.*, выпуск 1, Москва, Издательство МБА, 2013, с. 51-55.
  83. "Проблема легитимности Карабахских ханов в контексте политической истории Шуши", «Հայկական բանակ» ռազմագիտական հանդեսի հավելված՝ «Աշխատանքային տետրեր», Երևան, 2013, թիվ 1-2 (25-26), էջ 10-29 [վերահրատ. տե՛ս «Ռազմավարական անվտանգության հետազոտություններ» գիտափորձական մատենաշար, ՀՀ ՊՆ Դ. Կանայանի անվան Ազգային ռազմավարական հետազոտությունների ինստիտուտ, Երևան, 2014, հտ. 4, էջ 339-351]:
  84. "Проблема легитимности карабахских ханов в контексте политической истории Шуши", «Պատմա-բանասիրական հանդես», 2014, թ. 1 (198), էջ 164-182:
  85. «19-րդ դարի առաջին երեսնամյակում Արևելյան Հայաստանում տեղի ունեցած էթնիկական տեղաշարժերն ու տեղանվանակարգը և դրանց շահարկումները», «Հայկական բանակ» ռազմավարական հանդեսի հավելված՝ «Աշխատանքային տետրեր», Երևան, 2014, թիվ 3-4 (31-32), էջ 11-28:
  86. «Արցախի 1832-1833 թթ. մարդահամարի տվյալները և դրանց պատմաքաղաքագիտական նշանակությունը», «Հայկական բանակ» ռազմագիտական հանդեսի հավելված՝ «Աշխատանքային տետրեր», Երևան, 2014, թիվ 3-4 (31-32), էջ 87-93 [համահեղինակ՝ Ա. Վիրաբյան]:
  87. "Демографические перемещения и топонимия Восточной Армении в первой трети XIX века", «Բանբեր հայագիտության», 2015, թիվ 3 (9), էջ 188- 220:
  88. "Attitude toward France in the Caucasus according to the Armenian and Georgian sources (Beginning of the XIX century)", "L'Arménie et la Géorgie en dialogue avec l'Europe. Du Moyen Âge à nos

- jours” /Isabelle Augé, Vladimir Barkhoudaryan, Gérard Dédéyan, Mzaro/Mzagve Dochtourichvili, Irma Karaulashvili Paris, Geuthner, 2016, p. 267-273.
89. «Արցախում հայոց պետականության ավանդույթները և դրանց դերը ԼՂՀ կազմավորման գործում», «Հայկական բանակ», 2016, թիվ 3 (89), էջ 65-73:
90. «Գարրիելա Ուլուիոջյանի հիշատակին», «Բանբեր հայագիտության», 2016, թիվ 3 (12), էջ 207-211 [համահեղինակներ՝ Վ. Բ. Բարխուդարյան, Ա. Ա. Բոգոյան]:
91. «Հայաստանի պատմության օսմանյան սկզբնաղբյուրներն ու աղբյուրաչափական կեղծարարությունները», «Բանբեր հայագիտության», 2017, թիվ 1 (13), էջ 255-268 [հանձնված է տպագրության]:
92. «Վլադիմիր Բարխուդարյանի հիշատակին», «Բանբեր հայագիտության», 2017, թիվ 1 (13), էջ 268-270 [հանձնված է տպագրության]:

Հանրագիտարանային հոդվածներ

«Հայկական Սովետական հանրագիտարան», Երևան,

93. Շարդին Ժան - հտ. 8, 1982, էջ 463:

«Քրիստոնյա Հայաստան» հանրագիտարան, Երևան, 2002

94. Արրահամ Բ. Խոշարեցի - էջ 9-10:
 95. Աստվածատուր Համադանցի - էջ 117-118:
 96. Ավետիք Եվդոկացի - էջ 132-133:
 97. Արղության Հովսեփ - էջ 155-157:
 98. Գրիգոր Շղթայակի - էջ 245:
 99. Եսայի Հասան-Ջալալյան - էջ 316-317:
 100. Հովհաննես Թուրունջի - էջ 625-626:
 101. Ղազար Ա. Ջահկեցի - էջ 653:
 102. Գրիգոր արք. Մանուչարյանց (1773-1846) - էջ 684-685:
 103. Մինաս վարդապետ Տիգրանյան - էջ 726-727:
 104. Սիմեոն Երեվանցի - էջ 904-905:

«Ղարաբաղյան ազատագրական պատերազմ (1988-1994)»
 հանրագիտարան, Երևան, 2004

105. «Հայաստան» - էջ 324-346 (հեղինակակից՝ Վ. Ղազախեցյան, Ա. Սարգսյան):

«Հայ եկեղեցու հանրագիտարան», պրակ Ա.,
 Ամենայն Հայոց կաթողիկոսներ, Ս. Էջմիածին,
 Մայր Աթոռի հրատարակչություն, 2008

106. Հակոբ Ե. Շամախեցի (1759-1763 թթ.) - էջ 124-125:
 107. Ղազար Ա. Ջահկեցի (1737-1751 թթ.) - էջ 150-152:
 108. Ղուկաս Կարնեցի (1780-1799 թթ.) - էջ 152-154:
 109. Սիմեոն Ա. Երևանցի (1763-1780 թթ.) - էջ 224-225:

Միջազգային գիտաժողովներում ընթերցած զեկուցումների թեզեր

110. “Роль закавказских купцов в русско-индейской торговле (XVIII – нач. XIX в.)”, “Бартольдские чтения”, год четвертый. Тезисы докладов и сообщений, М., 1978, с. 66.
111. “Проблема политической ориентации в армянском обществе и католическая пропаганда”, “Бартольдские чтения”, М., 1982, с. 72.

112. «Հայաստան-Վրաստան», «Հայաստանը և իր անմիջական հարևանները», սեպտ. 22-ից 25-ը Երևանում կայացած գիտական նստաշրջանի նյութերը, Երևան, ՀՀ ԳԱԱ, 1992, էջ 76-77:
113. “Gli insediamenti degli armeni in Italia nel XIII secolo”, Convegno Internazionale: “Gli Armeni lungo le strade d’Italia”, (Torino, 8-9 marzo 1997, Genova, 10 marzo 1997, Livorno, 11 marzo 1997).
114. «Անաստաս վարդապետ Հերապոլսեցու «Վասն վանորէից, որ յԵրուսաղէմ» երկը և նրա պատմական նշանակությունը», «Հայաստանը և Քրիստոնյա Արևելքը», Միջազգային գիտաժողովի զեկուցումների դրույթներ, Երևան, 1998, էջ 39:
115. «Երուսաղեմի հայկական վանքերի տեղորոշումն ըստ Անաստաս վարդապետի «Վասն վանորէից հայոց որ յԵրուսաղէմ» երկի (6-րդ դար)», «Արտերկրի հայկական պատմամշակութային ժառանգության ուսումնասիրման և պահպանության խնդիրները», Միջազգային գիտաժողով, Երևան, 1999, մայիսի 21-24:
116. «Անաստաս վարդապետի կազմած Երուսաղեմի հայկական վանքերի ցուցակի գնահատության հարցի շուրջ», «Աստվածաշնչական Հայաստան», Միջազգային գիտաժողովի զեկուցումների դրույթներ, Օշական, 1999, հունիսի 21-24, էջ 28:
117. «Անաստաս վարդապետի «Վասն վանորէից հայոց, որ յԵրուսաղէմ» երկի խմբագրի ինքնության և ժամանակի հարցի շուրջ», «Քրիստոնեական Հայաստանը քաղաքակրթությունների խաչմերուկ» միջազգային գիտաժողովի զեկուցումների դրույթներ, Երևանի պետ. համալս. հրատ., 2001, (սեպտեմբեր 19-21), էջ 98-99:
118. “Роль Туркменистана в русско-индийской торговли и армянское купечество в конце XVIII - начале XIX в.”, “Культурное наследие Туркменистана (глубинные истоки и современные перспективы)”, Материалы к международной научной конференции, Ашгабад - Санкт Петербург, 2000, с. 154-155.
119. “Топография армянских монастырей Иерусалима по Описанию архимандрита Анастасия (VI век)”, “Армения и Христианский Восток”, Тезисы докладов Международной научной конференции, 27-30 июня 2001 г., изд. Санкт Петербургского университета. 2001, с. 11-12.
120. “Craftsman ship and Traditional small Enterprises in Tbilisi between 1775-1850”, “Tbilisi in the nineteenth century”, International conference, 10-13 June 2002. Abstracts. Tbilisi, 2002, p. 20-25.
121. «Անին ուղեգրություններում», «Անիի Մայր Տաճարի օծման 1000-ամյակ», գիտաժողովի թեզեր, Երևան 2002, էջ 33-34:
122. «Հայ բնակչության տնտեսական ու իրավական կարգավիճակը Վրաստանում XVIII դարում», «Հայագիտական միջազգային համաժողով» (2003 թ. սեպտեմբերի 15-20), զեկուցումների դրույթներ, Երևան, 2003, էջ 69-70:
123. «Ներսես Աշտարակեցու հայահավաք գործունեության պատմությունից», «Ներսես Ե. Աշտարակեցի. Պաշտպան հայրենեաց» գիտաժողովի հիմնադրույթներ, Օշական, 2004, էջ 30-31:
124. “The Armenian Merchants in the Russian-Indian trade relations”, “International Congress of Asian and North African Studies” (ICANAS-XXXVII), Abstracts, t. I, Moscow, 2004, p. 262.
125. «Արցախի ազատագրության խնդիրը և վրաց դիրքորոշումը XVIII դարի երկրորդ կեսին», «Լեռնային Դարաբաղի Հանրապետության անցյալը, ներկան, ապագան», Միջազգային գիտաժողով (զեկուցումների հիմնադրույթներ), Ստեփանակերտ, 2006, էջ 36-40:
126. “Армяно-туркменские взаимоотношения в XV веке”, Материалы международной научной конференции “Святая рухнама - философия нового тысячелетия”, Aşgabat, 12-13 Ruhnama (сентябрь) 2007 г., с. 531-532.
129. “XV asyr ermeni-türkmen gatnaşyklary”, Материалы международной научной конференции “Святая рухнама - философия нового тысячелетия”, Aşgabat, 12-13 Ruhnama (сентябрь) 2007 г., с. 111-112.
130. “Armenian - turkmen relations in the XV century”, Материалы международной научной конференции “Святая рухнама - философия нового тысячелетия”, Aşgabat, 12-13 Ruhnama (сентябрь) 2007 г., с. 334-335.
- 127.131. «Հայ-վրացական սահմանադրական միապետության նախագիծ ԺԸ. դարում», Միջազգային գիտաժողով «Եվրոպա և Կովկաս. միջտարածաշրջանային հարաբերությունները և ինքնության խնդիրը», Թբիլիսի, 2011, հոկտեմբերի 27-31, չճշգրտված (թղթային) - Programme (Resume), չճ. 13-14:

132. «Անին ուղեգրություններում», Միջազգային գիտաժողով «Անին միջնադարյան Հայաստանի քաղաքական և քաղաքակրթական կենտրոն», զեկուցումների դրույթներ, Երևան, 15-17 նոյեմբերի 2011 թ., էջ 75-76:
133. «Հայ պատմագիտության զարգացման գերակայությունները», «Հայկական լեռնաշխարհի պատմա-մշակութային ժառանգությունը», Միջազգային գիտաժողովի նյութերի ժողովածու, Երևան, 2012, 24.06.-01.07.2012, էջ 49-50:

Մատենագիտություններ

Վրացական ՍՍՀ ԳԱ «Մացնե» (Լրաբեր) հանդեսի
կովկասագիտական-արևելագիտական նյութերը

134. 1975-1977 թթ. - տնւ «Պատմա-բանասիրական հանդես», 1979, թիվ 2 /85/, էջ 284-292:
135. 1978 թ. - տնւ «Պատմա-բանասիրական հանդես», 1979, թիվ 4 /87/, էջ 286-290:
136. 1979 թ. - տնւ «Պատմա-բանասիրական հանդես», 1980, թիվ 4 /91/, էջ 299-303:
137. 1980 թ. - տնւ «Պատմա-բանասիրական հանդես», 1981, թիվ 4 /95/, էջ 320-324:
138. 1981-1982 թ. - տնւ «Պատմա-բանասիրական հանդես», 1982, թիվ 2 /97/, էջ 239-244:
139. 1983-1985 թթ. - տնւ «Պատմա-բանասիրական հանդես», 1986, թիվ 3 /114/, էջ 228-238:
140. 1986-1987 թթ. - տնւ «Պատմա-բանասիրական հանդես», 1989, թիվ 1 /124/, էջ 244-250:

Ադրբեջանական ՍՍՀ ԳԱ «Տեղեկագիր»
կովկասագիտական-արևելագիտական նյութերը

141. 1975-1978 թթ. - տնւ «Պատմա-բանասիրական հանդես», 1980, թիվ 3 /90/, էջ 307-316:
142. 1979-1980 թթ. - տնւ «Պատմա-բանասիրական հանդես», 1982, թիվ 2 /97/, էջ 229-233:
143. 1981-1982 թթ. - տնւ «Պատմա-բանասիրական հանդես», 1986, թիվ 1 /112/, էջ 228-235:

Ուսումնա-մեթոդական ձեռնարկներ և դասագրքեր

144. «Սելջուկյան արշավանքները Հայաստան. Հայաստանը մոնղոլական տիրապետության շրջանում», «Հայոց պատմություն» (Ուսումնական ձեռնարկ հանրակրթական դպրոցի 5-6-րդ դասարանների համար), Երևան, «Լույս», 1993, էջ 167-170, 177-180: Երկրորդ՝ վերամշակված հրատարակություն՝ Երևան, «Լույս», 1996 (գլուխներ XVII թեմա 47, XVIII, XXI, XXII թեմա 65):
145. «Արեւելյան Անդրկովկասը 11-19-րդ դարերում», «Հայաստանի հարակից երկրների պատմություն» (ձեռնարկ միջնակարգ դպրոցի 7-րդ դասարանի համար), Երևան, 1992, էջ 188-195:
146. «Հայոց պատմություն» դասագիրք հանրակրթական դպրոցի 5-6-րդ դասարանների համար, խմբ.՝ պրոֆ. Վ. Բարխուդարյանի, Երևան, «Լույս», 1993 (Հայկական բնաշխարհը, գլուխ 27-29, 31): Երկրորդ՝ վերամշակված հրատարակություն՝ Երևան, «Լույս», 1996, երրորդ հրատարակություն՝ Երևան, «Լույս», 1997:
147. «Հայոց պատմություն», դասագիրք միջնակարգ դպրոցի 7-8-րդ դասարանների համար, խմբ.՝ պրոֆ. Վ. Բ. Բարխուդարյանի, Երևան, «Լույս», 1994, (գլուխներ 1-4): Երկրորդ հրատարակություն՝ Երևան, «Լույս», 1996, երրորդ հրատարակություն՝ Երևան, «Լույս», 1997:
148. «Հայկական բնաշխարհը», տնւ Գ. Մարգարյան, Հ. Մարգարյան, Պ. Չոբանյան, Հայոց պատմություն. հանրակրթական դպրոցի 5-րդ դասարանի դասագիրք, խմբ.՝ Վ. Բարխուդարյանի, Երևան, «Լույս», 1998, էջ 6-12 [վերահրատ.՝ Երևան, 1999, 2000, 2002, 2004, 2005]:
149. Վ. Բարխուդարյան, Հ. Մարգարյան, Պ. Չոբանյան, Հայոց պատմություն. հանրակրթական դպրոցի 6-րդ դասարանի դասագիրք, Երևան, «Լույս», 1998, էջ 87-102, 111-115, վերահրատ.՝ Երևան, 1999, 2000, 2002, 2004, 2005:
150. «Հայոց պատմություն». հանրակրթական դպրոցի 7-րդ դասարանի դասագիրք, խմբ.՝ Վ. Բարխուդարյան, Երևան, «Լույս», 1998, էջ 6-32 [վերահրատ.՝ Երևան, 1999, 2000, 2002, 2005]:
151. «Հայոց պատմություն. Նոր շրջան». 8-րդ դասարանի դասագիրք, խմբ.՝ Վ. Բարխուդարյան, Երևան, «Մակմիլան Արմենիա», 2007, 2013, թեմա 1-4, էջ 6-40:

152. «Հայ մշակույթը 15-17-րդ դարերում», «Հայոց պատմություն. Միջին դարեր», հանրակրթական դպրոցի 7-րդ դասարանի դասագիրք, խմբ.՝ Բ. Հ. Հարությունյանի, Երևան, «Մակմիլան Արմենիա», 2008, էջ 198-203:
153. «Հայոց պատմություն». հումանիտար հոսքի դասագիրք, 2010, 11-րդ դասարան, մաս Ա., բաժին 2, գլուխ 1, բաժին 3, գլուխ 2, մաս Բ., բաժին 1, գլուխ 1, բաժին 3, գլուխ 1, §§ 1, 2:
154. «Հայոց պատմություն». Ընդհանուր և բնագիտամաթեմատիկական հոսքեր, 2010, 11-րդ դասարան, մաս Ա., բաժին 1, գլուխ 1, բաժին 3, գլուխ 1, § 1:

Մամուլում հրապարակված հոդվածներ

155. «Կնպաստի գործունեության աշխուժացմանը» (ՈԻԳԸ աշխատանքների մասին), «Երևանի համալսարան» շաբաթաթերթ, 1972, մայիսի 13, թիվ 19 (917):
156. «Վրացական ուղեգրությունները և նրանց տեղեկությունները հայերի մասին», «Գրքերի աշխարհ» ամսաթերթ, 1982, հունվարի 18, թիվ 1 (160):
157. «Из истории сношений Карабаха с Россией в XVIII веке», «Советский Карабах», 23 июль, 1989 г., 164 /2294 [տե՛ս նաև «Правда о Нагорном Карабахе» (Материалы и документы), Ер., 1989, էջ 67-71]:
158. **Հարություն Թումյան**, Դեպքերը Լեռնային Ղարաբաղում, «Խորհրդային Ղարաբաղ» օրաթերթ, 1989, թիվ 252-257 [համահեղինակ՝ Ա. Բ. Սարգսյան]:
159. «Քօմինիզմ աղանդոյն վրայ տեղեկութիւն (ինչը, ինչո՞ւ և ինչպե՞ս ենք «վերակառուցում». Պատասխաններ մօտ 150 տարի առաջ), «Հայաստանի հանրապետություն» օրաթերթ, 1991 թ., մարտի 13, թիվ 55-56 [համահեղինակ՝ Ա. Բ. Սարգսյան]:
160. «Պատմական շիջվածք», «Դպրոց» ամսաթերթ, 1995, մայիս:
161. Գրալս. «Ուշագրավ ուսումնասիրություն. Մ. Մ. Թեյլորը, Հայկական առաջին սահմանադրությունը», Երևան, «Գիտություն», 2001, 227 էջ, «Հայաստանի հանրապետություն» օրաթերթ, 22 սեպտեմբեր, 2001 թ., թիվ 107 (2823) [համահեղինակ՝ Ն. Ապիյան]:
162. «Демографическая война. Борьба идет за каждый дом», «Новое время», 16 марта, 2006, с. 5.
163. «Грузия становится заложником азербайджано-турецкого союза». Интервью с экспертом аналитического центра «Кавказ», доктором исторических наук Павлом Чобаняном, «Ноев ковчег», август 2006, с. 4.

Խմբագրել է հիշատակված գրքերն ու ամսագրերը

164. **Ռ. Հ. Գասպարյան**, Շուշի քաղաքը, Երևան, 1993, 8 մամուլ:
165. «Պատմա-բանասիրական հանդես», խմբագրական խորհրդի անդամ 1997-2011 թթ.:
166. **Միրզա Յուսուֆ Ներսեսով**, Ճշմարտացի պատմություն, թարգմ. բնագրից, ներած. և ծանոթ.՝ Բ. Պ. Կոստիկյանի, Երևան, «Զանգակ-97», 2000, 360 էջ:
167. «Հայոց եկեղեցու պատմություն», մասն երկրորդ, (1441 թ. - մինչև մեր օրերը), Երևան [հանձնել է հրատարակության 2000 թ.]:
168. «Դիվան հայոց պատմության». Նոր շարք, գիրք Ա., Ղուկաս Կարնեցի, հտ. Բ., 1786-1792 թթ., աշխատ.՝ Վ. Ռ. Գրիգորյանի, Երևան, «Գիտություն», 2003, 804 էջ:
169. «Մերձավոր և Միջին Արևելքի երկրներ և ժողովուրդներ», հտ. XXI - XXVIII, Երևան, 2002-2011 [խամախմբագիր]:
170. **Արծվի Բախչինյան**, Նապոլեոն Բոնապարտը և հայերը, Երևան, 2003, 152 էջ:
171. **Սարգիս Չուլջյան**, Պատմություն Ատիամանի, Ինքնակենսագրություն, Երևան, 2004, 256 էջ:
172. **Աշոտ Ստեփանյան**, Գրիգոր Լուսավորիչ. Սրբություն և արվեստ, Գահիրե, 2004, 152 էջ:
173. **Սամվել Կարապետյան**, Հայերը Կալսեթում, Երևան, «Գիտություն», 2004, 222 էջ:
174. «Մատենադարանի պարսկերեն վավերագրերը» (Հրովարտակներ), պրակ երրորդ (1652-1731), կազմ.՝ Բ. Պ. Կոստիկյան, Երևան, «Զանգակ-97», 2005, 728 էջ:
175. «ՀՀ ԳԱԱ Արևելագիտության ինստիտուտի հրատարակություններ (1960-2006)», Երևան, 2006:
176. **Սամվել Կարապետյան**, Ջավախք (վրացերեն վիմագրերի և զիտ. գրականության բնությունը՝ Ալեքսանդր Բանանյանի), Երևան, «Գիտություն», 2006, 624 էջ:

177. **Давид Бабалян**, Политическая история Карабахского ханства в контексте Арцахской дипломатии 18-ого века, Ереван, 2007, 120 с.
178. **Արտակ Մաղալյան**, Արցախի մելիքությունները և մելիքական տները 17-19-րդ դարերում, Երևան, «Գիտություն», 2007, 326 էջ:
179. **Սամվել Կարապետյան**, Ախալցխա (Սամցխե նահանգ), վրացերեն վիմագրերի և գիտ. գրականության քննությունը՝ Ալեքսանդր Քանանյանի, Երևան, «Գիտություն», 2008, 336 էջ:
180. «Մատենադարանի պարսկերեն վավերագրերը» (Հրովարտականեր), պրակ չորրորդ (1734-1797 թթ.), կազմ.՝ Բ. Պ. Կոստիկյան, Երևան, «Նաիրի», 2008, 386 էջ:
181. «Մերձավոր և Միջին Արևելքի երկրներ և ժողովուրդներ», հտ. XXVII, Երևան, 2009, 267 էջ:
182. **Բենիամին Մաիլյան**, Արխագիայի կարգավիճակի հիմնահարցը 1917-1921 թթ., Երևան, «Լուսակն», 2008, 160 էջ:
183. «Օտար աղբյուրները Անիի մասին (X-XIX դդ.)», Երևան, 2011, 166 էջ:
184. «Բանբեր հայագիտության», Միջազգային հայագիտական բազմալեզու հանդես, Երևան, 2013 - 2017 թթ. (գլխավոր խմբագիր):

Հրապարակումներ ինտերնետային կայքերում

«Հայ դասական մատենագրություն»
 Digital Library: Classical Armenian Literature.
www.digilib.am (2000 հունվար)

185. Եսայի Հասան Զալալյան:
186. Սիմոն Երևանցի:
187. Սիմոն Լեհացի:
188. Հովսեփ Էմին:
189. Զաքարիա Ագուլեցի:
190. Աբրահամ Երևանցի:
191. Դուկաս Սերաստացի:
192. Խաչատուր Թոխաթեցի:
193. Շահմուրատ Բաղիշեցի:
194. Մարտիրոս Երզնկացի:
195. Անաստաս վարդապետ Հերապոլսեցի:
196. Անուանք քաղաքաց Հոդկաց և Պարսից:
197. "Demographic situation and toponymy in Yerevan, Nakhijevan and Artsakh regions of Eeastern Armenia in the first decades of the 19th century and their misrepresentation by the present-day azerbaijani falsifiers". <http://www.fundamentalarmenology.am/datas/pdfs/303.pdf>
198. "Demographic situation and toponymy in Yerevan, Nakhijevan and Artsakh regions of Eeastern Armenia in the first decades of the 19th century and their misrepresentation by the present-day azerbaijani falsifiers". <http://www.fundamentalarmenology.am/datas/pdfs/303.pdf>
199. "Саакашвили подчинился оппозиции и сложил полномочия: армянский эксперт", ИА REGNUM, 09.11.2007. <www.regnum.ru/news/912828.html>

Պավել Աշոտի Չոբանյանի մասին

1. Չոբանյան Պավել Աշոտի, Ով ով է հայեր. Կենսագրական հանրագիտարան, հտ. 2, Երևան, Հայկական հանրագիտարան. հրատարակչություն, 2007, էջ 292:
2. «ԵՊՀ պատմության ֆակուլտետի շրջանավարտներ», Երևան, 2009:

